

RECENZJE I OMÓWIENIA

ODRODZENIE I REFORMACJA W POLSCE ■ LIX 2015 ■ PL ISSN 0029-8514

Olaf Kwapis, *Do Rzymu! Sztuka i wielkie jubileusze (1300-1575)*, Warszawa 2014, Instytut Badań Literackich PAN, Stowarzyszenie „Pro Cultura Litteraria”, ss. 366, il. 109

Kwestię wielkich jubileuszy i pielgrzymek do Rzymu podejmowali badacze z zagranicy¹, a także z Polski². Autor omawianej książki jest historykiem sztuki z tytułem doktora (absolwentem Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), stypendystą La Fondazione Sbranti na Uniwersytecie w Pizie, a obecnie pracuje jako adiunkt na Wydziale Zarządzania Kulturą Wizualną Akademii Sztuk Pięknych w Warszawie.

Praca składa się ze wstępu i pięciu rozdziałów. We wstępie Autor określa cel rozprawy jako: „Stworzenie z punktu widzenia historii sztuki panoramy podróży dewocyjnej do Rzymu, która prezentowałaby złożony proces zależności pomiędzy oczekiwaną, pożądaną i faktyczną obecnością pielgrzyma w mieście a różnorodnie (artystycznie, twórczo i organizacyjnie) wyrażaną gotowością do jego podjęcia” (s. 8). Autor opowiada się za łączeniem metodologii historii i historii sztuki, powołując się na Jérôme’a Bascheta³. Zapowiada, że zajmie się analizą przemian oprawy artystycznej związanej z obchodami wielkich jubileuszy, przy czym przyjmuje perspektywę „drogi” – pielgrzymki jako podróży. Marginalizując aspekty teologiczne, traktuje sztukę jako rodzaj „retoryki wizualnej” służącej propagandzie władzy. Przyjęte w pracy ramy chronologiczne obejmują okres od pierwszego jubileuszu

¹ Chociażby przywoływane przez Autora publikacje: *La storia dei Giubilei*, t. 1: *1300-1423*, a cura di G. Fossi, Firenze 1997, Giunti; *La storia dei Giubilei*, t. 2: *1450-1575*, a cura di M. Fagiolo, M. L. Madonna, Firenze 1998, Giunti; *Romei e Giubilei. Il pellegrinaggio medievale a San Pietro (350-1350)*, a cura di M. D’Onofrio, Milano 1999, Electa; *I giubilei: Roma, il sogno dei pellegrini*, a cura di G. Fossi, Firenze 1999, Giunti.

² Por.: H. Manikowska, *Jerozolima – Rzym – Compostela. Wielkie pielgrzymowanie u schyłku średniowiecza*, Wrocław 2008, Wydawnictwo UWr; J. Smółcha, S. A. Sroka, *Historia lat świętych*, Kraków 1999, Wydawnictwo WAM; H. D. Wojtyńska, *Miłościwe lata. Dzieje Wielkich Jubileuszów Chrześcijaństwa (z udziałem Polaków)*, Olsztyn 2000, Wydawnictwo Wyższego Seminarium Duchownego Metropolii Warmińskiej „Hosianum”.

³ J. Baschet, *Inwencyjność i seryjność średniowiecznych przedstawień wizualnych. W kierunku poszerzonej metody badania ikonografii*, tł. J. Mackiewicz, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa. Antropologia Kultury. Etnografia. Sztuka”, LIX, 2005, nr 3, s. 49.

1300 r. po pierwszy jubileusz potrydencki 1575 r., w ten sposób Autor chciał prześledzić funkcjonowanie oprawy artystycznej wielkich jubileuszy od momentu ukonstytuowania się pierwszego z nich, przez załamanie się idei jubileuszu, które widzi w XV w., po jej odnowienie za sprawą soboru w Trydencie.

Rozdział pierwszy, dość rudymenarny, bazujący na literaturze przedmiotu, omawia genezę jubileuszy rzymskich. Olaf Kwapis sięga do Starego Testamentu (lata szabatowe) oraz przypomina o praktykowaniu roku jubileuszowego w starożytnym Izraelu. Autor widzi związek jubileuszu z obchodzonymi w starożytnym Rzymie *ludi saeculares*. Pokazuje też, że odwiedzanie przez papieża wybranych kościołów w Rzymie nawiązywało do planu odwiedzin świątyń przez cesarza, a rytualne otwarcie Świętych Drzwi – do otwarcia drzwi świątyni Janusa (s. 28). W kolejnym podrozdziale, w oparciu głównie o syntezę Jacques'a Le Goffa⁴, Autor omawia herezje millenarystyczne, stawiając tezę, że odnowienie jubileuszu w 1300 r. miało być reakcją Kościoła na ruchy heretyckie i odrzucanie linearnej koncepcji czasu głoszonej przez Kościół (s. 31). Następnie Kwapis zatrzymuje się na idei czyścica⁵ i wspomina, że została ona zinstytucjonalizowana przez kanonistów z XIII w., nie wymienia jednak żadnego z nich ani dzieła, w którym kwestia ta była omawiana. Powołuje się dopiero na postanowienia soborów florenckiego i trydenckiego, a następnie przedstawia teologiczne podstawy udzielania odpustu zupełnego.

W rozdziale drugim, w porządku chronologicznym została ukazana historia rzymskich jubileuszy, z uwzględnieniem informacji o ich artystycznej oprawie (ten temat powraca także w późniejszych rozdziałach). Autor stara się przede wszystkim zarysować szerokie tło, przedstawiając – poczynając od konklawe – pontyfikaty poszczególnych papieży. Swoją wykład zaczyna od wyboru Celestyna V, a więc od czasów przed proklamowaniem pierwszego jubileuszu. Częstokroć jednak nietrafny i niekompetentny wybór literatury przedmiotu⁶, na której się opiera, nieuwzględnienie szczegółowych, nowszych badań prowadzi go do formułowania powierzchownych sądów.

⁴ Por. J. Le Goff, *Kultura średniowiecznej Europy*, tł. H. Szumańska-Grossowa, Warszawa 1994, Volumen – Klon, s. 201-202.

⁵ Głównie w oparciu o następujące prace: J. Delumeau, *Grzech i strach. Poczucie winy w kulturze Zachodu XIII-XVIII w.*, tł. A. Szymanowski, Warszawa 1994, Pax; A. Guriewicz, *Kultura i społeczeństwo średniowiecznej Europy. Exempla XIII wieku*, tł. Z. Dobrzyński, Warszawa 1997, Volumen – Bellona; J. Le Goff, *Narodziny czyścica*, tł. K. Kocjan, Warszawa 1997, PIW; idem, *Świat średniowiecznej wyobraźni*, tł. M. Radożycka-Paleotti, Warszawa 1997, Volumen.

⁶ Por. J. Grzeszczak, *Pomiędzy utopią i eschatologiczną nadzieją. Idea papieża anielskiego w średniowiecznym i renesansowym profetyzmie*, Poznań 2008, Wydawnictwo UAM, czy syntezy, jak np.: B. Kumor, *Historia Kościoła*, t. 4, Lublin 2003, Wydawnictwo KUL; T. Manteuffel, *Historia powszechna. Średniowiecze*, Warszawa 1994, PWN.

W bibliografii dominują prace syntetyczne, np. omawiając sylwetki i działalność papieży, O. Kwapis nie korzysta z poświęconych im osobnych monografii lub artykułów⁷. Wspomina o dżumie w 1348 r., odwołując się głównie do opisu z *Dekameronu* Boccaccia i nie sięga w ogóle do badań dotyczących tego dzieła ani nie wyzyskuje możliwości skorzystania z niego jako źródła historycznego. Sytuacja Rzymu w czasie jubileuszu 1350 r. została zrekonstruowana na podstawie erudycyjnego opisu z dziewiętnastowiecznej pracy Ferdynanda Gregoroviusa, obszernie w całej książce cytowanej⁸ (por. s. 68, 69, 72, 76-77, 79, 108, 252). Dla zrekonstruowania obrazu Rzymu piętnastowiecznego, jak należało się spodziewać, Autor korzysta oczywiście z barwnych opisów zaczerpniętych z pięknych pod względem literackim, ale jednak popularyzatorskich prac Kazimierza Chłędowskiego⁹, równie obficie przytaczanych (s. 85, 87, 88, 91, 93). Powiela jednocześnie wizję wyrosłą z dawniejszej historiografii, przedstawiającą kulturę późnego średniowiecza jako w dużej mierzej podległą zeświecczeniu¹⁰.

Omawiając sobór w Konstancji i Bazylei, Autor podaje, nie bardzo wiadomo, w jakim celu, definicję koncyliaryzmu, lecz nie powołuje się na żadną z licznych prac dotyczących koncyliaryzmu¹¹. Część ta wydaje się zbędna z punktu widzenia studium, podobnie jak nic nie wnosi informacja, że Zbigniew Oleśnicki otrzymał kapelusz kardynalski od antypapieża Feliksa V (s. 91).

Rozdział drugi *Omnes viae Romam ducunt* składa się z trzech części. Pierwsza dotyczy historii pielgrzymowania i zawiera podstawowe dane o rozwoju idei peregrynacyjnej od czasów wczesnochrześcijańskich po średniowiecze, związku pielgrzymowania z rozwojem kultu relikwii, trzech tzw. pielgrzymek większych. Kolejny podrozdział poświęcony jest pielgrzymowaniu do samego Rzymu od czasów wczesnochrześcijańskich po średniowiecze i tekstem związanym z peregrynacjami. Później Autor omawia przemiany

⁷ Przykładowo, jeśli chodzi o Celestyna V, Autor mógł sięgnąć do niedawno wydanego tomu pokonferencyjnego *Celestino V: cultura e società: atti della giornata di studio, Ferentino, 17 maggio 2003*, a cura di L. Gatto, E. Plebani, Roma 2007, Università La Sapienza.

⁸ Por. F. A. Gregorovius, *Historia miasta Rzymu w średniowieczu*, cz. 1-4, tł. H. Pietruszczak, Zgorzelec 2009, b. w.

⁹ Por. K. Chłędowski, *Rzym. Ludzie Odrodzenia*, Warszawa 1957, Książka i Wiedza; idem, *Siena*, Warszawa 1960, PIW.

¹⁰ Por. krytyczne uwagi w: H. Manikowska, op. cit., s. 15.

¹¹ Literatura jest bardzo bogata, wymienić można chociażby: *Conciliarismo, stati nazionali, inizi dell'Umanesimo. Atti del XXV Convegno storico internazionale, Todi, 9-12 ottobre 1988*, Spoleto 1990, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo; G. Alberigo, *Chiesa conciliare. Identità e significato del conciliarismo*, Brescia 1981, Paideia; T. E. Morrissey, *Conciliarism and Church Law in the Fifteenth Century. Studies on Franciscus Zabarella and the Council of Constance*, Farnham 2014, Ashgate.

idei Rzymu od czasów późnoantycznych po średniowiecze – od Apokalipsy św. Jana, przez Augustyna do Dantego¹². W części tej nie zostali przywołani znacznie ważniejsi dla samego Rzymu Cola di Rienzo, a zwłaszcza Petrarca. Następne podrozdziały przybliżają regulacje prawne dotyczące pielgrzymek. Autor skoncentrował się też na ubiorze pielgrzymim (na podstawie średniowiecznych przedstawień ikonograficznych). Kolejną poruszaną kwestią, zawartą w podrozdziale o liturgii, są modlitwy i błogosławieństwa sakwy i kija przed wyruszeniem na pielgrzymkę w oparciu o tzw. Sakramentarz gelazjański (*nota bene*, tu jedna z licznych literówek w pracy: „gelaziański”, s. 165). Autor nie wykorzystał więc źródeł (pontyfikaty, relacje pielgrzymie) odnoszących się bezpośrednio do późnośredniowiecznych rytuałów pielgrzymich. Część druga dotyczy szlaków prowadzących do Rzymu, a kolejna – kwatery dla pielgrzymów w Rzymie (wczesnochrześcijańskie ksenodochia, klasztory, diakonie, *scholae peregrinorum* i szpitale, a także rzymskie gospody i zajazdy). Autor przedstawia ich założenie architektoniczne i wystrój, szczególnie dużo uwagi poświęca narodowym hospicjom w Rzymie, podejmuje także próbę analizy architektonicznej budynków przy Campo dei Fiori (zdaniem Autora zbudowanych według wzorów tokańskich).

Rozdział czwarty przynosi konfrontację wyobrażeń o Rzymie z Rzymem rzeczywistym. Autor rozważa wpływ *Mirabilia Urbis Romae* na kształtowanie się określonego sposobu pisania o Rzymie i tradycji łączenia obiektów starożytnych z chrześcijańskimi. Zauważa jednak, że dopiero późnośredniowieczne *mirabilia* – bardziej rozpowszechnione – mogły być dla pielgrzymów źródłem wiedzy i wyobrażeń o Rzymie. Niestety, nie przytacza pochodzącego z epoki przykładu ilustrującego funkcjonowanie wyobrażeń o Wiecznym Mieście. Pisząc o tym, jak ludzie średniowiecza postrzegali Rzym, cytuje popularnonaukową pracę Jana Parandowskiego¹³ (s. 234-235). W drugiej części tego rozdziału, w oparciu o przekazy kartograficzne oraz ikonograficzne, Autor omawia wizerunki przestrzeni architektonicznej Rzymu i analizuje jej przemiany. Trzecia część poświęcona została funkcjonowaniu w sztuce szlaku siedmiu bazylik – głównym przykładem jest program ikonograficzny sześciu tablic z klasztoru św. Katarzyny z Augsburga, z przedstawieniem bazylik rzymskich malowanych od końca XV i w pierwszej połowie XVI w. Następnie zajmuje się motywem siedmiu bazylik w programie ikonograficznym rycin potrydenckich propagujących rok święty 1575.

Rozdział piąty poświęcony jest dziełom związanym z jubileuszami, które mogły oddziaływać na pielgrzymę przybywającego do Rzymu. Najpierw omówiono znaczenie Łoży Błogosławieństw dla propagandy władzy

¹² Warto byłoby odwołać się do licznych prac poświęconych temu zagadnieniu, chociażby wydanej ostatnio *Rome across Time and Space. Cultural Transmission and the Exchange of Ideas, c. 500-1400*, ed. C. Bolgia, R. McKitterick, J. Osborne, Cambridge 2011, Cambridge University Press.

¹³ J. Parandowski, *Z antycznego świata*, Warszawa 1978, Iskry.

papieskiej, następnie zanalizowano malarskie przedstawienia tejże (trochę niewłaściwa wydaje się kolejność – dopiero na koniec Autor ukazuje funkcję loggii jako miejsca prezentacji władzy, ewolucję jej znaczenia i rolę, jaką odgrywała od czasów starożytnych). Kolejna część dotyczy Drzwi Świętych – znaczenia symbolicznego oraz wykorzystania motywu w ikonografii. Następnie Autor koncentruje się na artystycznej oprawie towarzyszącej ekspozycji relikwii oraz powiązaniu relikwii z obchodami jubileuszy, a także liturgii stacyjnej.

W pracy zdarzają się też pewne niedociągnięcia edytorskie, np. literówki¹⁴, a także stylistyczne, jak zbyt długie i niejasne zdania. W przypadku ilustracji (rycin lub zdjęć dokumentów) nie zostały podane dokładne opisy ich lokalizacji, np. w podpisie do Bulli Klemensa VII ogłoszonej z okazji otwarcia jubileuszu 17 grudnia 1524 r. wskazano jedynie, że znajduje się w Archivio Segreto Vaticano, bez podania sygnatury (s. 120, 346).

Ogólna ocena pracy będzie dokonana z punktu widzenia historyka, do czego uprawnia deklaracja Autora, że chce łączyć metodologię historii z metodologią historii sztuki. Mimo nośnego tytułu i obiecującego wiele wstępu, czytelnik dostaje do rąk pracę w dużej mierze kompilacyjną, prezentującą częstokroć nieaktualny już stan wiedzy i przeładowaną nieraz zbędnymi anegdotami. Niepotrzebnie została rozbudowana część „historyczna”, kosztem oczekiwanych bardziej od historyka sztuki pogłębionych rozważań na temat roli samej sztuki w kontekście jubileuszy. Najbardziej wartościową częścią wydaje się krótki rozdział piąty pt. *Formy ekspozycji rytu jubileuszowego*, dlatego szkoda, że część ta nie została bardziej rozwinięta. Praca zawiera bogaty materiał ilustracyjny i z pewnością zyskałaby, gdyby Autor jeszcze więcej uwagi poświęcił analizom konkretnych przedstawień ikonograficznych i omówieniu założeń architektonicznych związanych z jubileuszami.

Anna Horeczy

Instytut Historii PAN

¹⁴ Np. s. 140 (jest: „w dzielnicy Parioni”, powinno być: „Parione”), s. 347 (jest: „Mirabilia Urbis Romae”, powinno być: „Mirabilia Urbis Romae”). Poza tym niekonsekwentnie odmieniane są imiona i nazwiska włoskie, raz odmieniane oba człony np. s. 93 („Poggia Braccioliniego”, „Flavia Bionda”), a innym razem tylko jeden, np. s. 160 („Giovanniego Sercambi”).